
Het belang van sociologie

Opgedragen aan de nagedachtenis van Beate Oestreicher,
overleden 29 september 1997

In april heb ik op deze plaats een voorjaarslezing mogen houden. Als titel had ik gekozen 'Stof waar honger uit ontstond', een regel uit een gedicht van Chris van Geel met de voor een voorjaarslezing toepasselijke titel 'Tuin op komst'.

Nu is het najaar, en het moment is aangebroken voor mijn afscheidscollege. De titel is prozaïsch: 'Het belang van sociologie'. Maar er is toch een verband met het thema van mijn voorjaarslezing.

Dat thema kan in twee woorden worden samengevat: alles verandert, *panta rhei*.

Vandaag zal ik dit idee toepassen op de menselijke samenleving. Ook die verandert, ook de mensen veranderen - de menselijke 'conditie' is een proces.

Een sleutelwoord om dit proces te begrijpen is, zo lijkt mij, *leren*. We leren voortdurend van en aan elkaar. Ons leven is één aaneenschakeling van leren en het geleerde onthouden en doorgeven en toepassen.

Ik vat het begrip leren hier heel ruim op, in aansluiting op wat ik zelf geleerd heb van enkele evolutiepsychologen. Wij mensen hebben een heleboel geleerd waar we als persoon geen enkele moeite voor hebben hoeven te doen, omdat het eigenlijke leerproces zich heeft afgespeeld in een verleden dat vele miljoenen jaren achter ons ligt. Eens hebben onze vroegste voorouders geleerd vanaf hun geboorte, ja vanaf hun conceptie, op een bepaalde manier te groeien, cellen en organen te ontwikkelen, een immuunsysteem, een zenuwstelsel, hersenen, enzovoort. Dit is dan het leren als biologische soort, het *fylogenetische* leren.¹

Daar zal ik vanmiddag verder niet op ingaan; maar het vormt wel de achtergrond voor mijn betoog. Als de fylogenese anders was verlopen, zaten wij hier niet.

Uit het menselijk bewustzijn was de fylogenese echter volledig verdwenen - totdat de wetenschap haar weer ontdekte.

Wat we wel bewust als leren ervaren, althans voor een deel, is het leren dat we doen als individu. We zien het spontaan gebeuren bij baby's en kleuters; en later zijn we er vaak heel bewust mee bezig - vol overgave, of met tegenzin. Het aanleren door individuele mensen van gewoonten van

denken en voelen en doen kunnen we aanduiden als een proces van *psychogenese*.

Zo hebben we allemaal geleerd ons te gedragen in een academische omgeving. Voor sommigen is het misschien wat onwennig, deze aula; maar toch: u heeft vaak genoeg in vergelijkbare situaties verkeerd - op school of in de kerk, in de schouwburg of de concertzaal - om te weten hoe u uzelf hier een houding moet geven. Aan het individuele leerproces dat u heeft doorgemaakt dankt u de competentie om deze plechtigheid bij te wonen.

Maar nu de plechtigheid zelf. Deze vindt plaats binnen de universiteit, en de lezing gaat over sociologie. Het bestaan van de universiteit en de sociologie is niet zonder meer af te leiden uit de 'fylogenese'. Daarvoor heeft de menselijke soort het te lang weten uit te houden *zonder* universiteiten en *zonder* sociologie.

En dat die er zijn laat zich ook niet verklaren uit de individuele psychologie. Sommigen van ons zijn in sterke mate gevormd *door* de universiteit, en *door* de sociologie. Maar de universiteit en de sociologie waren er al lang voordat wij er waren; en we mogen hopen dat ze er ook nog zullen zijn (en nog veel mooier zullen bloeien) als wij er allang *niet* meer zijn.

Universiteit en sociologie, en wetenschap in het algemeen, komen niet zonder meer voort uit een proces van fylogenese, en al evenmin uit een proces van psychogenese, maar uit een proces van *sociogenese* - een sociaal proces.

Het belang van sociologie nu is, ten eerste dat ze ons op dit soort processen attendeert, en ten tweede dat ze een kader biedt om deze wetenschappelijk te bestuderen.

Het woord sociologie is in 1838 bedacht door de Franse geleerde Auguste Comte. Het is sindsdien op vele verschillende manieren gedefinieerd. Zelf heb ik ongeveer 25 jaar geleden in het boek *Balans van de sociologie* geschreven, dat we in de sociologie bestuderen voor welke problemen van het samenleven mensen zich gesteld zien, en hoe zij die problemen proberen op te lossen. Ik vind dat nog steeds een bruikbare omschrijving, al was het alleen maar omdat hij ruim is en plaats biedt juist voor datgene wat ik ook in deze lezing centraal wil stellen: *verandering en ontwikkeling*. Geen enkele oplossing die mensen bedenken voor problemen van het samenleven is ooit definitief; elke nieuwe oplossing lokt nieuwe problemen uit, die ook weer om oplossingen vragen, enzovoort. Het samenleven is een aldoor voortgaand proces.

De laatste jaren gebruik ik ook wel een andere omschrijving: sociologie is de studie van sociale processen. Deze omschrijving is zo mogelijk nog

ruimer dan de eerdere, maar hij is ook een stuk korter, en 'sociale processen' heeft het voordeel dat het, in tegenstelling tot 'problemen van het samenleven', zonder moeite in het Engels vertaald kan worden.

Een nadeel is misschien dat de omschrijving lijkt op een cirkelredenering; maar er zit ook iets intrigerends in: want wat zijn dat eigenlijk - sociale processen? Wie heeft er wel eens een gezien?

De vraag suggereert bijna vanzelf een analogie. We kunnen bijvoorbeeld zeggen: chemie is de studie van chemische processen. Ik denk dat iedereen het daar mee eens kan zijn, maar ook dat iedereen zal erkennen dat je om te begrijpen wat chemische processen zijn al iets van chemie moet weten. Ben je daar enigszins mee op de hoogte, dan weet je ook: chemische processen vind je overal, in je eigen lichaam en daarbuiten. De kunst van de chemie is die processen te onderscheiden en met elkaar in verband te brengen.

Voor sociale processen geldt in principe hetzelfde. Ze spelen zich voortdurend af, in allerlei vormen, om ons heen en in onszelf. De kunst van de sociologie is ze te onderscheiden en met elkaar in verband te brengen.

Mijn omschrijving van sociologie is heel algemeen, en ambitieus. Behalve met chemie dringt zich nog een andere vergelijking op: met biologie.

Zoals biologie de algemene wetenschap van het leven is, zo is sociologie de algemene wetenschap van het samenleven. Dat was de droom van Comte.

Maar, zoals zo vaak, tussen droom en daad staan dingen in de weg. In de universitaire praktijk is de sociologie gewoon *een* sociale wetenschap naast de andere sociale wetenschappen. Sociologie verkeert wat dat betreft in een heel andere positie dan biologie, of ook psychologie. Voor biologie bestaat aan de Universiteit van Amsterdam een eigen faculteit. Daarbinnen zijn er een aantal afdelingen die zich bezighouden met specialistische onderdelen, variërend van moleculaire celbiologie tot diergedrag. Er is weliswaar geen enkele leerstoel of vakgroep die gewijd is aan 'biologie' in het algemeen, maar hoe ver de diverse specialisaties ook uit elkaar gegroeid zijn, toch heerst onder biologen een vrij sterke overeenstemming over de vraag waar hun vak over gaat en wat de centrale theorie is die alle subdisciplines verenigt: de evolutietheorie.

Voor sociologie ligt dit veel moeilijker. Er is geen faculteit van de sociologie. Sociologie is *een* studierichting binnen de Faculteit der Politieke en Sociaal-Culturele Wetenschappen, naast politicologie, antropologie en communicatiewetenschap. De feitelijke inrichting van de Faculteit weerspiegelt de paradox van de sociologie. Zoals de Rooms-Katholieke Kerk

in de Middeleeuwen twee gedaanten beweerde te bezitten, een hemelse en een aardse, zo lijken er ook wel twee sociologieën te zijn: een ideale en een reëel bestaande sociologie.

Dit lijkt een probleem speciaal voor de sociologie; maar het is een probleem voor de sociale wetenschappen als geheel. Om dat probleem te verhelderen wil ik iets nader ingaan op de sociogenese van het hele palet van sociale wetenschappen zoals dat in de negentiende en twintigste eeuw is ontstaan.²

In de loop van de negentiende eeuw is er aan universiteiten in Europa en de Verenigde Staten toenemende aandacht besteed aan de wetenschappelijke studie van mensen en hun samenlevingen. Daarbij is het terrein van studie opgedeeld volgens grenzen die - eenmaal getrokken - op den duur iets heel vanzelfsprekends hebben gekregen. Ik noem er een aantal.

Ten eerste een afgrenzing van verleden en heden. Het verleden werd het domein voor de universitaire historici, het heden voor de andere sociale wetenschappers. In het proces van academische disciplinevorming waren de historici er het eerste bij. Zij konden bogen op een lange traditie en nestelden zich in de Faculteit der Letteren, tussen de alfa's.

Een tweede afgrenzing betrof het onderscheid tussen individu en samenleving. Het doen, denken en voelen van individuen werd toebedeeld aan de psychologie, het reilen en zeilen van samenlevingen aan de andere sociale wetenschappen. Onder de eerste generatie psychologen waren er velen die meenden dat hun nieuwe wetenschap een plaats verdiende tussen de bêta's.

De indeling in verschillende vakgebieden volgens het onderscheid tussen verleden en heden en tussen individu en samenleving lijkt nog altijd voor de hand te liggen, maar er zitten toch ook problematische kanten aan. En alleen al door te spreken over historici of psychologen 'en andere sociale wetenschappers' overtreed ik een voor velen vaststaande regel, want ik geef hiermee te kennen dat ik geschiedenis en psychologie tot de sociale wetenschappen reken. Ik heb daar goede redenen voor (waarover straks meer), maar vele historici en psychologen denken er anders over - helaas.

Overigens is met de twee genoemde onderscheidingen het aantal grenslijnen in de sociale wetenschappen nog lang niet compleet. Een derde, voor ons niet meer zo vanzelfsprekende grens werd getrokken tussen de studie van het al enigszins gemoderniseerde, ook wel beschaafd genoemde deel van de mensheid, en die van het veronderstelde tegendeel daarvan, aangeduid als (nog) niet modern, of primitief, of - in sommige gevallen - wild. Deze scheiding, die min of meer samenviel met de tegenstelling tussen koloniserende en gekoloniseerde volken, hield in dat een aantal

sociale wetenschappen zich bezighielden met 'ons soort samenlevingen', in het Duits ook wel de *Kulturvölker* genoemd, terwijl daarnaast de volkenkunde of etnologie zich bezighield met de zogenaamde *Naturvölker*. De woorden *Natur-* en *Kulturvölker* klinken ons nu vreemd in de oren; maar decennia lang keek niemand er van op. En het onderscheid tussen twee verschillende wetenschappelijke disciplines leeft nog altijd voort in de vorm van sociologie enerzijds en sociale of culturele antropologie anderzijds.

Een vierde afbakening van vakgebieden vooral binnen de zogenaamde 'westerse' sociale wetenschappen betreft diverse sectoren of aspecten van het maatschappelijk leven, zoals het recht, de politiek, de economie, of bevolkingsvraagstukken. Op elk van deze terreinen hebben zich wetenschappelijke disciplines ontwikkeld, waarvan de beoefenaren zichzelf soms wel en soms ook nadrukkelijk niet als sociale wetenschappers beschouwen. Met name de studie van het recht heeft een universitaire traditie die teruggaat tot lang voor de opkomst van de overige sociale wetenschappen, en de meeste juristen voelen geen enkele aanvechting om zich met die nieuwkomers te encanaileren.

En hiermee heb ik nog steeds niet alle scheidslijnen op het terrein van de sociale wetenschappen opgesomd. Want dwars door de genoemde, vooral inhoudelijk bepaalde tegenstellingen lopen, ten vijfde, enkele belangrijke verschillen die te maken hebben met intellectuele oriëntatie, met mentaliteit en methode. Ontleent men het model van wetenschapsbeoefening aan bèta-wetenschappen, bijvoorbeeld wiskunde of biologie, of zet men zich daar juist tegen af en zoekt men aansluiting bij alfa-tradities? De voorkeur voor het een of het ander was tot voor kort aan de Universiteit van Amsterdam nog terug te vinden in de namen van de instituten: de psychologen hadden hun laboratorium, de historici hun seminarium. Andere fundamentele tegenstellingen betreffen zulke vragen als: in hoeverre kunnen en moeten sociale wetenschappen volgens een bekend begrip van Max Weber 'waardenvrij' zijn, en dienen hun beoefenaren zich te richten op maatschappelijk dringende vraagstukken of moeten ze zich daar juist niets van aantrekken en zich alleen laten leiden door hun eigen strikt wetenschappelijke agenda?

Er is kortom aan verscheidenheid geen gebrek. Al de genoemde indelingen zijn reëel; voor allemaal valt wel iets te zeggen. De plaats van sociologie in dit geheel is dubbelzinnig. Het is, zoals gezegd, één van de sociale wetenschappen, met de merkwaardige pretentie en belofte van veel meer te zijn dan dat - en met zelfs vertakkingen in de richtingen van bèta en alfa, van de natuur- en de cultuurwetenschappen.

Eén ding is in elk geval duidelijk. Het ontstaan van dit hele ensemble van sociale wetenschappen is onmogelijk te verklaren uit hetzij fylogeneses hetzij psychogenese. Dit is allemaal zo gegroeid in een proces van socio-genese - een sociaal proces dat in alle landen waar het zich heeft voltrokken tot min of meer dezelfde constellatie heeft geleid. Het ensemble der sociale wetenschappen vertoont allerlei nationale variaties; het ziet er in België al weer iets anders uit dan in Nederland. Maar overal is hetzelfde grondpatroon herkenbaar.

Niemand heeft het traject van dit proces ooit van te voren uitgestippeld. Het ensemble beantwoordt niet aan een blauwdruk, een vooropgezet plan. Maar het is ook niet totaal ongepland; het is het resultaat van allerlei kleine opzetjes en plannetjes. En dat gaat zo door. Vertegenwoordigers van oude disciplines houden vast aan hun gevestigde posities, voorstanders van vernieuwingen proberen zich een plaats te veroveren. Het is tegelijk een intellectueel debat en een politieke machtsstrijd, met als inzet een combinatie van hooggestemde idealen en platte materiële belangen. Hierin verschilt de ontwikkeling van de sociale wetenschappen niet van vele andere maatschappelijke ontwikkelingen.

Op ieder gebied speelt *leren* een beslissende rol. Mensen creëren telkens nieuwe omstandigheden - voor zichzelf, en daarmee voor elkaar. Hiermee is, in één korte formulering, de dynamiek van de ontwikkeling aangegeven. Het leren werkt op een dwingende manier aanstekelijk; op weigering er aan mee te doen staan sancties.

Zo is het gegaan vanaf de vroegste tijden der mensheid tot op heden. Neem de vuurbeheersing. Het brandend houden van een vuur betekende het creëren van nieuwe omstandigheden - een geweldige aanpassing voor de groepen die er toe overgingen. Tegelijk betekende het feit dat er nu groepen met vuur waren ook een ingrijpende wijziging in de levensomstandigheden van naburige groepen zonder vuur. Die stonden, ongewild en ongepland, voor de keus: ook vuur gaan gebruiken, of de vuurgebruikers vermijden en wegtrekken.

Dat het vuurgebruik van de ene groep ingrijpt in het leven van de andere - dat is een proces dat tot in onze tijd doorgaat. Een belangrijk deel van de wereldeconomie staat in het teken van de brandstofwinning, en hele samenlevingen zijn daardoor grondig getransformeerd. In de bosbranden die nu in Indonesië woeden laat zich hetzelfde principe herkennen. Boeren, gesteld voor het probleem hoe te overleven, en grootgrondbezitters die uit zijn op een maximaal rendement van hun kapitaal, steken ieder voor zich doelbewust stukken bos in brand, en stellen daarmee, onbedoeld, anderen voor ernstige problemen.

Dit is waar sociologie over gaat: mensen die met elkaar samenleven, doelbewust dingen doen, en zichzelf en elkaar daardoor ook onbedoeld dingen aandoen.

Om dit hele probleemgebied in kaart te brengen zijn enkele elementaire onderscheidingen gewenst. Ik maak daarbij gebruik van een begrippenpaar dat reeds door Auguste Comte is ingevoerd, namelijk sociale dynamica en sociale statica.

We kunnen bij iedere sociale situatie die we met enige regelmaat tegenkomen, twee soorten vragen stellen: Ten eerste, hoe is dit zo gekomen? Welke processen op langere termijn hebben geleid tot de verhoudingen die we nu aantreffen? Ten tweede, welke processen op kortere termijn maken dat deze verhoudingen voortbestaan, zodat dezelfde soort situatie zich telkens weer blijkt voor te doen?

Het eerste twee typen vragen heeft betrekking op de sociale dynamica, het tweede op sociale statica. Meer dan Comte wil ik benadrukken dat we in beide gevallen te maken hebben met processen. Comte dacht bij het onderscheid aan een analogie met fysiologie en anatomie; ik verwijs liever naar evolutionaire en fysiologische processen, waarvan de eerste in principe niet en de tweede wel herhaalbaar zijn.

Om het belang van het onderscheid in te zien dienen we ook de betrekkelijkheid ervan te beseffen. Exacte herhaling is uitgesloten: geen twee processen verlopen ooit volledig identiek. Omgekeerd vertoont zelfs de meest unieke en onherhaalbare sociale ontwikkeling, vanuit een bepaald perspectief bekeken, altijd wel elementen die ook onder andere omstandigheden voorkomen.

Het onderscheid is in de eerste plaats analytisch. Op elk willekeurig moment kunnen we beide typen processen waarnemen - zoals in ieders lichaam de zich voortdurend herhalende hartslag deel uitmaakt van het onherhaalbare proces van veroudering dat zich in ons allemaal onverbiddeijk voltrekt. Of, zoals dit afscheidscollege in structuur overeenkomt met allerlei andere colleges die aan de Universiteit van Amsterdam gegeven worden, terwijl het tegelijk de afsluiting van een loopbaan vormt. Maar zulke afsluitingen van loopbanen vinden aan deze universiteit aan de lopende band plaats; zo bezien is deze voor ons unieke gebeurtenis dus weer niet meer dan een episode in een zich bij herhaling voordoend proces.

Het betrekkelijke van het onderscheid tussen sociale statica en sociale dynamica heb ik hiermee wel voldoende onderstreept. Ik zal nu eerst enkele voorbeelden van sociale statica nader bespreken.

Een voorbeeld waar ik zelf nogal op gesteld ben, is wat ik het receptie-effect genoemd heb. Als u het al eens van mij gehoord heeft, vergeeft u

me dan de herhaling. Het is in weinig woorden verteld. Naarmate er meer mensen in een receptieruimte bijeen komen, gaan ze allemaal luider praten. Ze doen dit ieder voor zich uit de behoefte om zichzelf verstaanbaar te maken, en bereiken gezamenlijk het omgekeerde effect: niemand kan iemand nog goed verstaan. Straks is er weer een receptie, en ik durf u nu al te voorspellen: het receptie-effect zal zich voordoen - ook al doet u nog zo uw best om mijn voorspelling niet te laten uitkomen. Het is een telkens weer spontaan optredend sociaal proces.

Overigens moet ik bekennen: het receptie-effect is nog nooit empirisch onderzocht. Als idee is het tot dusver louter een bedenksel, bruikbaar als een parabel, maar niet meer dan dat.

Mijn tweede voorbeeld is wel aan de wetenschap ontleend. Soms wordt de herhaalbaarheid van sociale processen heel bewust gemanipuleerd, zoals in sociaal-psychologische experimenten. Een beroemd en indrukwekkend voorbeeld is het gehoorzaamheidsexperiment van Stanley Milgram. Ik zal dat experiment hier niet in extenso beschrijven. Het heeft, mede door de filmopnamen die er van gemaakt zijn, grote bekendheid gekregen en diepe indruk gemaakt op een groot publiek.³ De bedoeling was te onderzoeken hoe ver mensen bereid waren te gaan in het gehoor geven aan de opdracht om toenemend pijnlijke elektrische schokken toe te dienen aan iemand anders die zij niet konden zien maar wel hoorden kermen en smeken om er mee op te houden. Milgram zelf en veel van zijn naaste collega's waren door het resultaat verbijsterd. De meeste proefpersonen hadden er weliswaar grote moeite mee om door te gaan, maar ze deden het toch. Tweeënzestig procent van hen bleven gehoorzamen, ook al raakten ze duidelijk in grote verwarring en gewetensnood. Tweeënzestig is een hoog percentage; maar het gehoorzaamheidsquotiënt van de proefleider en het quasi-slachtoffer lag nog veel hoger: zij hebben Milgram's instructies in honderd procent van de gevallen nauwgezet opgevolgd, en aan de niets vermoedende proefpersonen een reeks *mentale* schokken toegebracht, zonder ook maar één keer van het draiboek af te wijken. Dankzij hun onwrikbare gehoorzaamheid was het experiment in hoge mate herhaalbaar.

62% is veel, maar 100% is niet te overtreffen. Hoe verbaasd Milgram ook was over de uitkomst, hij was er kennelijk toch bij voorbaat stilzwijgend van uitgegaan dat de wereld ongeveer in elkaar zit op de manier die in zijn experiment werd aangetoond. Mensen zijn gehoorzaam; ze hebben de neiging om zich te schikken in de sociale regimes waarin ze zich bevinden en de opdrachten die ze krijgen uit te voeren.

Overigens wil ik niet de indruk wekken dat gehoorzaamheid alleen maar tot narigheid kan leiden. Er is ook een tegenhanger van het Milgram-experiment denkbaar, en uitvoerbaar. Stel u voor dat aan mensen wordt

opgedragen zich te belasten met de verzorging van een aantal hen onbekende zieken, en deze taak vriendelijk en opgewekt uit te voeren, ook al zijn de patiënten nog zo kribbig en onredelijk. Het Milgram-experiment is waarschijnlijk enige honderden keren met hooguit enkele duizenden proefpersonen uitgevoerd, telkens met onthutsende resultaten. Het door mij zojuist voorgestelde experiment vindt dagelijks plaats, in talloze ziekenhuizen overal ter wereld, met een overwegend als positief te beoordelen resultaat: zelfs onder heel moeilijke omstandigheden blijven de meeste verpleegkundigen hun patiënten behandelen op de manier die van hen wordt verwacht. Ook dit zijn zich geregeld herhalende sociale processen - die veel soepeler verlopen dan het Milgram-experiment om de eenvoudige reden dat de verpleegkundigen geen morele bezwaren voelen om zich te voegen naar het sociale regime waaraan zij gehoorzamen. Zij ervaren, in tegenstelling tot de proefpersonen van Milgram, geen conflict tussen hun plichtsbesef en andere aspecten van hun geweten.

Voordat ik overga op een derde voorbeeld van sociale statica, nog één voorlopig laatste kanttekening bij Milgram: zijn experiment is door de grote ruchtbaarheid die er aan is gegeven praktisch onherhaalbaar geworden. Het zal heel moeilijk zijn nog volstrekt naïeve proefpersonen te vinden. De sociale dynamica heeft hier als het ware de sociale statica ingehaald en uitgeschakeld.

Voor mijn laatste voorbeeld van sociale statica grijp ik terug naar een boek dat ik zelf als eerstejaars student voor mijn propedeutisch tentamen sociologie heb moeten bestuderen: *The Social Life of a Modern Community*, door W. Lloyd Warner en Paul S. Lunt. Iedereen die dit boek wel eens in handen heeft gehad weet: dit is geen opwindende lectuur. Het is het eerste deel van een zeer uitvoerig verslag van een zeer uitvoerig onderzoek naar de sociale verhoudingen in een kleine stad in New England, gepubliceerd in 1941. Het staat vol tabellen en grafieken en verbale conclusies, zoals bijvoorbeeld, om een willekeurige greep te doen: 'The person most likely to be arrested in Yankee City is a Polish lower-lower-class male around thirty years of age.'⁴

Ik heb deze mededeling wel eens aan mijn studenten voorgehouden als een toonbeeld van trivialiteit; maar dat lijkt me achteraf toch ten onrechte. Het maakt deel uit van een legpuzzel met vele duizenden van zulke feiten, die samen een coherent beeld opleveren. Inderdaad: niet bepaald opzienbarend, maar wel indrukwekkend - vooral als we bedenken hoe onwaarschijnlijk het is dat we in een Duits of een Russisch boek uit 1941 een soortgelijke mededeling zouden kunnen aantreffen over de arrestatiekansen onder Hitler of Stalin. *Nu* hebben we daarvan wel een indruk; maar toen-

dertijd waren zulke gegevens in Duitsland of Rusland volstrekt onbeschikbaar. Daarom: two cheers for Warner en Lunt. Hun rapport, hoe dor en saai ook, bracht een nauwkeurig beeld in de openbaarheid van het sociale leven ergens in de Verenigde Staten in de jaren dertig.

Die laatste toevoeging hoort erbij: het beeld van Warner en Lunt was een lokale momentopname, plaats- en tijdgebonden. De arrestatiekansen liggen anders in andere tijden en andere plaatsen. Maar het is zeker mogelijk meer algemene uitspraken te doen, waarin het gegeven van Warner en Lunt verdisconteerd is, samen met andere gegevens, over arrestatiekansen in verschillende soorten samenlevingen, berekend volgens dezelfde variabelen die Warner en Lunt hanteerden, namelijk etniciteit, sociale klasse, sekse en leeftijd.

Daarbij zal dan ongetwijfeld iets blijken over het verband tussen arrestatiekansen en machtsverhoudingen. Het aan het licht brengen van machtsverhoudingen, en vooral: van de processen waardoor machtsverhoudingen ontstaan en voortbestaan, behoort tot de bijdragen die sociologie kan leveren aan de maatschappelijke zelfkennis.

Dit laat zich ook aan het Milgram-experiment illustreren. Milgram zelf zegt in de laatste zin van zijn boek dat de sociale psychologie ons onder meer deze belangrijke les heeft geleerd: 'vaak is het niet zozeer het soort persoon die iemand is als wel de situatie waarin hij zich bevindt, die bepaalt hoe hij zal handelen.'⁵ Dit klinkt plausibel. Dezelfde gedachte is nog verder doorgevoerd door Michael Frayn, toen hij John Cleese in de mond legde: 'Wie we zijn hangt af van waar we zijn en wanneer we zijn.'⁶

Met alle respect voor Milgram zie ik in het woord 'situatie' toch iets versluiserends, juist omdat het de machtsverhoudingen ongenoemd laat, die aan iedere sociale situatie inherent zijn. Een gehoorzaamheidsexperiment is bij uitstek een onderzoek naar machtsverhoudingen. Geen gehoorzaamheid zonder macht; misschien is de kans om gehoorzaamd te worden wel de duidelijkste graadmeter van macht tussen mensen die we kennen. Milgram's proefleider oefende over de proefpersonen een zekere macht uit en daarmee bracht hij hen ertoe dingen te doen die zij normaliter nooit gedaan zouden hebben.

De samenhang tussen macht en gedrag gaat heel ver. Het is niet moeilijk ons situaties voor te stellen met machtsverschillen die nog veel groter en ook duurzamer zijn dan die in het Milgram experiment. Denk bijvoorbeeld aan een concentratiekamp; of aan sterk hiërarchische samenlevingsvormen met een nog veel langere tijdsduur, waarin de meeste mensen van generatie op generatie in dezelfde soort positie verkeren als de aan Milgram gehoorzamende proefleider en de aan de proefleider gehoorzamende proefpersoon: zij ontvangen opdrachten en voeren die uit. Bovenaan troont een

elite, die zich zelden in den lijve laat zien; onderaan zitten degenen die zich in deze verhoudingen hebben te schikken. De geschiedenis van de mensheid biedt talrijke voorbeelden van zulke hiërarchische regimes, waarin mensen hun hele leven hebben doorgebracht en die hun persoonlijkheid diepgaand hebben gevormd.

Bij Warner en Lunt vinden we een nauwkeurige beschrijving van sociale stratificatie in termen van *statica*, als een systeem dat zichzelf dag in dag uit reproduceert. Maar tegelijk schemert er ook iets door van sociale *dynamica*: de verhoudingen komen niet uit de lucht vallen maar vinden hun oorsprong in een voorgeschiedenis die een reeks generaties omspannt.

Ook het bekende boek *La distinction* van de Franse socioloog Pierre Bourdieu gaat in eerste instantie over sociale en culturele verschillen in termen van sociale *statica*.⁷ Als zodanig wordt het trouwens vaak verkeerd begrepen, omdat het distinctiestreven als een louter individuele onderscheidingsdrang wordt opgevat - alsof mensen *alleen maar* anders willen zijn dan anderen. Maar zo is het niet. Het gaat hun in de eerste plaats om erbij te horen, te delen in een gewaardeerd groepscharisma. Het eerste gebod is niet uit de toon vallen - geen andere goden dienen!

Een in Amsterdam afgestudeerde sociologe heeft in een autobiografisch verslag treffend beschreven hoe pijnlijk de ervaring kan zijn van wèl uit de toon te vallen. Door haar werk en studie heeft zij zich losgemaakt uit het werkmilieu waarin ze was opgegroeid; maar in de burgerlijk-intellectuele kringen waarin ze zich nu veel meer thuisvoelt wordt ze soms toch opeens weer herinnerd aan haar afkomst, en ze weet dan dat ze 'anders' is.⁸

Dragers van verschillende culturen - van sociale klassen, naties, seksen, generaties, etnische groepen - leven in de hedendaagse maatschappij door elkaar heen en beïnvloeden elkaar. Ieders persoonlijke leven speelt zich af in deze context, die van dag tot dag het vaste ritme vertoont van sociale *statica*, maar waarin voor iedereen ook wel iets van sociale *dynamica* merkbaar is.

Zo ziet het grote panorama van onze samenleving van vandaag er uit: een veelheid aan sociale regimes die zich met grote hardnekkigheid voortzetten, elkaar doorkruisen, en daarbij zich transformeren. Anders gezegd: een wirwar van zich herhalende 'cyclische' sociale processen, die zijn opgenomen in een zich niet herhalende 'evolutionaire' ontwikkeling, die uit de cyclische processen voortkomt en deze vervolgens weer bepaalt.

Dat was een mondvol; maar ik kan het niet simpeler zeggen. Dit is het studiegebied voor de sociale wetenschappen in het algemeen, en voor de sociologie in het bijzonder. Want als de economische processen worden

onderzocht door de economen, en de politieke processen door de politicologen, en zo meer - wie zullen zich dan nog bekommeren om de samenhang tussen al deze processen?

De vraag klinkt retorisch, en het antwoord ligt voor de hand: inderdaad, wie anders dan degenen die zich geroepen voelen tot de sociologie?

Het is geen eenvoudige intellectuele opgave om uit de grote verscheidenheid aan ideeën die in de sociale wetenschappen circuleren een overzichtelijke synthese tot stand te brengen. En minstens zo moeilijk is het nemen van de institutionele barrières. Want waarom zou sociologie meeromvat- tend zijn dan politicologie, of dan economie?

We hebben serieus rekening te houden met de prestige-hiërarchie tussen de wetenschappen. Sociologen hebben - het spijt me het te moeten zeggen - eerder de neiging om economen te respecteren dan andersom. De wetenschap van de economie kan prat gaan op twee statussymbolen: het grote geld en de wiskunde. Heel wat sociologen kijken daar tegen op, en model- leren hun eigen werk naar dat van economen.

Dit gold bijvoorbeeld voor James Coleman, een invloedrijke Amerikaanse socioloog, die enkele jaren geleden gestorven is. Hij heeft getracht een algemene sociologische theorie te ontwikkelen op basis van een mensbeeld dat treffende gelijkenis vertoont met de *homo economicus*. In Coleman's eigen woorden: 'Ik ga uit van een beeld van de mens als geheel vrij, niet gesocialiseerd, volledig gericht op eigenbelang, niet ingetoomd door de normen van een systeem, maar uitsluitend rationeel berekenend om zijn eigen eigenbelang te bevorderen.'⁹

Coleman was onmiddellijk bereid om toe te geven dat dit mensbeeld een fictie was; maar dat stoorde hem niet, want economen werken toch ook met ficties? Alsof het niet de eerste plicht voor beoefenaren van een wetenschap is de werkelijkheid te respecteren en zich niet over te geven aan het bouwen van intellectuele luchtkastelen.

Coleman's gedachtenpinsels, hoe vernuftig en geleerd vaak ook, hangen in de lucht. Ze zijn normatief (want ze beantwoorden aan een politiek wensbeeld), individualiserend (want ze slaan geen acht op het fundamentele feit dat mensen vanaf hun geboorte aangewezen zijn op andere mensen), en, wat in het kader van mijn betoog van vanmiddag nog het meest ter zake doet, ze beperken zich tot het domein van de sociale statica en maken de dynamica daar geheel aan ondergeschikt.

U hoort het, mijn pleidooi voor sociologie is geen apologie van *alle* sociologie. Nogmaals: de studie van sociale statica vormt een onmisbaar onderdeel van de sociologie; maar de sociale dynamica mag er niet bij inschieten.

Te vaak wordt dit uit het oog verloren, vanuit de gedachte dat sociologie zich dient te beperken tot het heden, omdat het verleden immers het domein is van de wetenschap der geschiedenis.

Maar zo eenvoudig is het niet. Want waar ligt de grens? Wanneer is het verleden opgehouden en het heden begonnen? Het heden is een en al verleden. Er is niets in het heden dat niet in het verleden is gegroeid, gevormd, verteerd, vergaan tot wat het nu is.

Het verschil tussen historici en sociologen is vooral een kwestie van verschillende prioriteiten. Hun habitus is anders. Historici leren van meet af aan expliciete generalisaties te wantrouwen. Sociologen leren ze juist te waarderen, er naar te streven, plezier te hebben in het ontdekken, toepassen en verfijnen van algemene uitspraken. Ik kan me echter moeilijk een historicus voorstellen die uit volle overtuiging zal zeggen dat hij zich bezighoudt met het bestuderen van de sociale dynamica.

Historici zullen, of ze willen of niet, altijd een bepaald, meer of minder coherent, beeld van sociale processen hanteren; alleen laten zij dat beeld meestal impliciet. Velen van hen wagen zich in het volste vertrouwen aan wat de econoom Alfred Marshall de meest roekeloze vorm van theorie heeft genoemd: te veronderstellen dat 'de feiten' voor zichzelf spreken. Maar er zijn gelukkig ook historici als William McNeill, volgens wie de notie van sociaal proces ook voor de geschiedwetenschap van centrale betekenis is.¹⁰

Een algemeen perspectief op sociale processen biedt ook aansluiting bij de biologie en de evolutietheorie.

Een centraal thema daarin vormt de zelforganisatie, het leren, de informatieverwerking. Met als tegenhanger de neiging tot wanorde, desintegratie, vergeten. De spanning tussen beide uit zich in de voortdurende afwisseling van leven en dood, van overleving en uitsterving.

Deze spanning doet zich ook voor op het vlak van de sociale processen. Er is geen reden om (zoals tegenwoordig wel eens wordt gesuggereerd) in de theorievorming voorrang te geven aan dat wat ons de meeste zorgen baart: de pool van ondergang en dood, van geweld en vernietiging.

Integendeel, het intrigerende is veeleer, net als bij de evolutie van het leven in het algemeen, het ontstaan en voortbestaan van de 'hogere', meer ingewikkelde vormen van organisatie die, hoe precair ook, nieuwe levenskansen vertegenwoordigen.

Deze spanning heeft mij persoonlijk al lang geboeid, zoals zelfs kan blijken uit de titels van twee van mijn boeken: *Nihilisme en cultuur* uit 1960 en *Vuur en beschaving* uit 1992. Beide titels brengen dezelfde spanning tot uitdrukking. Het nihilisme lijkt een radicale bedreiging, een totale

ontkenning van cultuur; maar het is ook een product van cultuur, het komt er uit voort. Bij vuur is het net zo. Vuur kan beschaving bedreigen en vernietigen; maar dat mensen over vuur beschikken, danken zij aan hun beschaving.

De ontwikkeling van de vuurbeheersing en die van het nihilisme zijn processen van een verschillende orde. Beide maken echter deel uit van hetzelfde onherhaalbare proces waarin menselijke samenlevingen groter en ingewikkelder zijn geworden. Zoals Emile Durkheim al heeft betoogd, kan, om de dynamiek van dit proces te verklaren, niet worden aangevoerd dat de mensen er gelukkiger door geworden zijn. Maar wel dat ze met grotere aantallen over een groter productie- en destructievermogen konden beschikken en daardoor gezamenlijk sterker kwamen te staan.

En had eenmaal één groep zijn machtskansen vergroot, dan was daarmee voor naburige groepen een nieuwe situatie ontstaan, die nieuwe aanpassing vergde, in de vorm van kennis, organisatie, discipline. Zo lokten transformaties van een bepaald 'regime' *hier* ook regime-transformaties elders uit.

En zo is voor de mensheid als geheel het maatschappelijke productiepotentieel alsmar groter geworden, en daarmee ook het destructiepotentieel. Dit is steeds zo gegaan. Inherent aan alle materiële productie is destructie; naarmate mensen meer hebben leren te maken, hebben ze ook geleerd meer stuk te maken.

Deze laatste uitspraak klinkt misschien weinig opwekkend. Maar het is een eenvoudige en onweerlegbare generalisatie op het terrein van de langetermijn ontwikkelingen, de sociale dynamica.

We kunnen op dit terrein vele verantwoorde generalisaties formuleren. 'Verantwoord' betekent dat we niet bezwijken voor de verleiding van almachtsfantasiën. Maar ook: 'generalisaties': en dat betekent dat we ons evenmin hullen in een waas van onwetendheid en toegeven aan onmachtsfantasiën.

Almachtsfantasie is de illusie dat we al genoeg weten om theorieën over sociale processen op te stellen die allerlei ontwikkelingen en gebeurtenissen zoals dat zo aardig heet 'afdoende verklaren'. Onmachtsfantasie is de directe tegenhanger hiervan: de in de sociale wetenschappen ook vaak gekoesterde gedachte dat we eigenlijk niets weten, dat we maar een beetje aanmodderen, dat algemene inzichten buiten ons bereik liggen, en dat elke pretentie in die richting te hoog gegrepen is.

Opmerkelijk is dat degenen die deze laatste mening verkondigen het idee van wetenschappelijk verantwoorde generalisaties vaak afdoen als verouderd. Kennelijk geloven zij toch op een bepaalde manier in 'voortgang', en menen zij zelf die te vertegenwoordigen.

In elk geval verschaft de onmachtsfantasie, de gedachte dat we eigenlijk niets weten, een handig socratisch alibi om de koppen in het zand te steken.

Maar we weten wel degelijk wat. Ik kom hier op het thema van de verwerking van sociologische kennis en gedachtengoed in het maatschappelijke zelfbeeld.

In allerlei sectoren van de samenleving is het een vaste routine geworden om onderzoek te doen met behulp van in de sociologie ontwikkelde methoden, en de resultaten van dat onderzoek te verwerken met behulp van in de sociologie ontwikkelde begrippen. Deze praktijk is doorgedrongen in de gezondheidszorg, het onderwijsbeleid, de strafrechtpleging, en vele andere gebieden. Bij discussies over maatschappelijke vraagstukken wordt gebruik gemaakt van termen als sociale controle, mobiliteit, rolconflict, stigmatisering, vijandbeeld, etniciteit, ethnocentrisme, groepscultuur, subcultuur, minderheden, instituties - allemaal oorspronkelijk ontleend aan de sociologie maar allang gemeengoed geworden.

Sociologisch inzicht hoeft zeker niet exclusief voor sociologen te zijn. Hoe meer mensen er aan deel hebben hoe beter - ook al is dit misschien niet bevorderlijk voor het maatschappelijk aanzien van de sociologen, omdat nu eenmaal juist moeilijk toegankelijke kennis aanzien geeft. De marges voor een vrije en open sociologie kunnen misschien zelfs gelden als een graadmeter voor de 'openheid' van een samenleving. Immers, openheid is niet alleen een kwestie van gelegenheid tot het uiten van extreme opinies. Minstens zo belangrijk is de kans om inzicht te verwerven in de maatschappelijke verhoudingen en dit inzicht in de openbaarheid te brengen.

We zullen, om met mijn collega Bram de Swaan te spreken, moeten blijven kijken - ook naar de kleinste details.¹¹ We moeten daartoe de methoden onderhouden en verfijnen om onze gegevens zo nauwkeurig en betrouwbaar mogelijk te maken. Dit is de eis van *precisie* waar we als sociologen aan hebben te voldoen. Het werken met door sociologisch onderzoek verkregen gegevens is, zoals gezegd, een standaardprocedure geworden op allerlei gebied. Het is niet moeilijk daar de beperkingen van in te zien; maar we zouden niet meer zonder kunnen.

Datzelfde geldt voor het vocabulaire waarin de bevindingen van sociologisch onderzoek worden verwoord. Ook daar is veel op aan te merken. Maar het biedt een zekere *systematiek*, en alweer: we zouden niet meer zonder kunnen.

Het kardinale probleem betreft naar mijn idee de *reikwijdte*. Juist daarin ligt voor mij het belang van sociologie.

Reikwijdte verwijst naar het streven generaliserende inzichten te formuleren en daarbij ook de grenzen van die generalisaties te bepalen. De reikwijdte van sociologie is heel groot, en tegelijk onzeker. Die onzekerheid wordt naar mijn idee alleen maar groter, als we ons laten leiden door het streven - hoe begrijpelijk ook - de wetten van de sociale statica te ontdekken. Het onderzoek in deze richting is, vrees ik, op het moment bijna overal vastgelopen. Er wordt hard aan getrokken, maar de wielen zitten diep in het zand.

Eigenlijk zijn veel algemene theorieën over de sociale statica niet meer dan theorieën over een bepaalde *status quo*, waarin onvoldoende rekening is gehouden met de gedachte dat 'alles verandert'. Dit geldt bijvoorbeeld voor de theorieën over internationale betrekkingen, die mijn collega Maarten Brands onlangs heeft gekritiseerd, en waarvan Noam Chomsky al eerder had opgemerkt dat, als ze al enige verklarende kracht hadden, dit een goed bewaard geheim was.¹²

Ik denk dat op dit moment de sociale dynamica meer perspectief biedt. Inzicht in processen op langere termijn kan ons iets leren over de condities waaronder processen op kortere termijn optreden, en daarmee over de reikwijdte van onze conclusies over die kortere-termijn processen.

Het belang van de reikwijdte is ook de reden waarom ik zoveel aandacht heb besteed aan de verhouding tussen sociologie en andere sociale wetenschappen. De sociologie bestudeert een gebied dat geen enkele andere discipline in zijn geheel bestrijkt. Hierdoor kan sociologie ertoe bijdragen die andere disciplines in een zinvolle context te plaatsen, hun bevindingen met elkaar in verband te brengen, en daarmee tot een omvattender beeld van de sociale werkelijkheid te komen.

Sociologie kan niet zonder haar nabuurdisciplines: om ideeën aan te ontlenen, en om ideeën aan te slijten. We moeten het hebben van tweerichtingsverkeer. De sociologie zuigt ideeën en feiten op uit allerlei andere wetenschappen, en uit filosofie, journalistiek en literatuur, en voegt er, idealiter, door een sociologische bewerking iets aan toe. Sociologie fungeert dus als afnemer en leverancier van ideeën - een ideale vorm van intellectuele ruil. In het spectrum van sociologisch onderzoek hoort daarom ook het leren wat andere disciplines te melden hebben.

Tot slot nog iets over de verhouding tot de allernaaste buur van allemaal, de antropologie. Dat kan ik dan verbinden met een korte persoonlijke terugblik.

Ik heb misschien een wat eigenzinnig beeld van de sociologie. Voor iedereen is de eerste kennismaking met een vak sterk bepalend. Daartoe behoorden voor mij de colleges van A.N.J. den Hollander en Willy Fetlaar, en tentamenliteratuur waaronder het al genoemde boek van Warner en Lunt en het destijds veelgelezen *Patterns of Culture* van Ruth Benedict.¹³

Warner en Benedict waren allebei antropoloog. Sociologie en antropologie hebben, zoals ik al eerder opmerkte, verschillende voorgeschiedenissen en werken vanuit verschillende tradities. Soms lijkt het wel alsof ze rug aan rug naar de wereld kijken.

Maar ik heb zelf al in mijn eerste studiejaar geleerd: we kijken naar hetzelfde. We zijn er in de antropologie en in de sociologie op uit meer te begrijpen van het menselijk leven in samenlevingen. En zowel antropologen als sociologen weten: te spreken over het menselijk leven in samenlevingen is eigenlijk een pleonasme. Immers, er is voor mensen geen ander leven dan samenleven.

Het boek van Warner en Lunt en dat van Benedict boden allebei momentopnamen. Ruth Benedict beschreef diverse culturen die elk een heel eigen karakter vertoonden. Niet lang daarna las ik het grote werk van Norbert Elias over het Europese civilisatieproces, en leerde daaruit dat het anders zijn van iedere cultuur het resultaat is van een proces van anders *geworden* zijn - een inzicht dat lijnrecht ingaat tegen elke romantisering van het bijzondere als eeuwig en onaantastbaar.¹⁴

Bovendien toonde Elias dat de vraag *hoe* culturen geworden zijn alleen beantwoord kan worden door te kijken naar de sociale figuraties waarin zij zich, in wisselwerking met andere culturen, ontwikkeld hebben. Ook dit is een sociologisch basis-inzicht: het 'worden' vindt plaats in een context van interdependenties. Dit betekent ook een correctie op de illusie van het eeuwig eigene.¹⁵

Als de ene godsdienst zijn sabbat op zondag viert, is dat mede omdat de andere dat op zaterdag doet. Dit is, hoe je het ook wendt of keert, een ontheiligende gedachte. Maar het is een eenvoudige toepassing van het sociologische grondprincipe dat het onderling contact mensen en samenlevingen brengt tot leren en innoveren.

Een van de dingen die ik zelf heb kunnen leren door mijn langdurige contact met Norbert Elias is: het leven hoeft niet op te houden op je vijftenzestigste, en het bezig zijn met sociologie evenmin. Ik heb goede hoop dat ik daar nog enige tijd mee door kan gaan.

Noten

*Afscheidscollege als hoogleraar sociologie aan de Universiteit van Amsterdam, gehouden op 10 oktober 1997. Met dank aan Gerard Holzmann, Fred Spier en Nico Wilterdink voor het kritisch lezen van een eerdere versie.

1. Zie Henry Plotkin, *Darwin Machines and the Nature of Knowledge*. Londen: Penguin Books 1994.

2. Ik baseer me hierbij onder meer op: Wolf Lepenies, *Die drei Kulturen. Soziologie zwischen Literatur und Wissenschaft*. München: Hanser 1985; Johan Heilbron, *Het ontstaan van de sociologie*. Amsterdam: Prometheus 1990; Randall Collins, *Four Sociological Traditions*. New York: Oxford University Press 1994; Immanuel Wallerstein e.a., *Open the Social Sciences. Report of the Gulbenkian Commission on the Restructuring of the Social Sciences*. Stanford: Stanford University Press 1996; R.W. Connell, 'Why Is Classical Theory Classical?'. *American Journal of Sociology* 102 (1997): 1511-57; Randall Collins, 'A Sociological Guilt Trip: Comment on Connell'. *American Journal of Sociology* 102 (1997): 1558-65.

3. Zie bijvoorbeeld Jan de Laender, *Het hart van de duisternis. Psychologie van de menselijke wreedheid*. Leuven: Davidsfonds 1996, pp. 259-90. Interessant is ook De Laender's beschrijving van het afgebroken en nooit herhaalde experiment van Philip Zimbardo met studenten die de rol van cipier en gevangene moesten spelen (pp. 67-69).

4. W. Lloyd Warner & Paul S. Lunt, *The Social Life of a Modern Community*. New Haven: Yale University Press 1941, p. 373.

5. Stanley Milgram, *Obedience to Authority. An experimental view*.

New York: Harper en Row 1974, p. 205.

6. Michael Frayn, *Clockwise. A screenplay*. Londen: Methuen 1986, p. 11.

7. Pierre Bourdieu, *La distinction. Critique sociale du jugement*. Parijs: Editions de Minuit 1979.

8. Lieneke van Schaardenburg, *Meisjes uit mijn straat. Op zoek naar onze sociale kansen en ambities*. Amsterdam: Van Genneep 1988, pp. 9-10.

9. James S. Coleman, *Individual Interests and Collective Action*. Cambridge: Cambridge University Press 1986, p. 17.

10. William H. McNeill, *Mythistory and Other Essays*. Chicago: University of Chicago Press 1986, p. 44.

11. Abram de Swaan, *Blijven kijken. Korte stukken*. Amsterdam: Meulenhoff 1997.

12. Maarten Brands, 'The Obsolescence of Almost All Theories Concerning International Relations'. Uhlenbeck Lecture

14. Wassenaar: NIAS 1997; Noam Chomsky, *American Power and the New Mandarins*. New York: Pantheon Books 1969, p. 271.

13. Ruth Benedict, *Patterns of Culture*. New York: Houghton Mifflin 1934.

14. Norbert Elias, *Ueber den Prozess der Zivilisation. Soziogenetische und psychogenetische Untersuchungen*. 2 delen. Basel: Haus zum Falken 1939.

15. Wat ik als eerstejaars niet beseftte, maar later heb geleerd, is dat Ruth Benedict vanzelfsprekend een etnologische traditie volgde die de figuratie van kolonisten en gekoloniseerden buiten beschouwing laat. De 'cultuur' werd in isolement behandeld. Deze eenzijdige voorstelling van zaken is nog steeds niet uitgewerkt; ze vormt een theoretische ondersteuning voor de idealisering van autochtone culturen.